

*Бранко Надовеза**

Институт за новију историју Србије, Београд

ПОЛИТИЧКА МИСАО НИКОЛЕ СТОЈАНОВИЋА О ОРГАНИЗАЦИЈИ ПРВЕ ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ДРЖАВЕ

Сажетак

Никола Стојановић, члан Југословенског Одбора и истакнути политичар у првој југословенској држави сматрао је да је однос централизма и децентрализма кључни у изградњи Југославије. Био је против сепаратизма али истовремено и против унитаризма у изградњи Краљевине СХС а потом Југославије.

Кључне речи: Никола Стојановић, Краљевина СХС, Краљевина Југославија, српство, хрватство, централизам, децентрализација.

Никола Стојановић спада у историјске личности српског народа који су највећи сведоци битних догађаја везаних за историју српског народа у првог половини 20. века. Био је истовремено велики Србин и Југословен. У идеју Југославије, касније и државу Југославију, уложио много и много је веровао у њу.

Др Стојановић Никола новинар и политичар (3/1 1880, Мостар). Основну школу свршио је у Мостару, а Правне науке у Бечу, где је промовисан за доктора права. По свршетку наука уређивао је у Дубровнику српски опозициони лист “Дубровник”. 1905. године основао је српску народну организацију. Један је од главних оснивача “Народа”, јединог правог опозиционог листа за време Аустрије у Босни, и био му је дуго уредник и сарадник. 1910.

* Научни саветник

године изабран је у бањалучком округу за посланика за Босански сабор. Светски рат га је затекао у Србији, куда је био отишао, да на Косову присуствује прослави Видовдана. У новембру 1914. године састао се са др Трумбићем у Риму, и почео је радити на оснивању Југословенског одбора, који је конституисан у мају 1915. На Конференцији Мира 1918. до 1919. године био је експерт за Босну. За време анексионе кризе био је у Цириху, и ту је штампао књигу. "Die Autonomie Bosniens und der Herzegovina". Осим тога, написао је на француском и штампао брошуру: *La Bosnie d' hier et de demain* (1917), са предговором Н. Tardieu-a. У Женеви је штампао на француском; *Bosnie et Herzégovine* (1918), а у Сарајеву две брошуре: *Нова странка* и *Сељачка демократија* (1923).¹⁾

Од 1920. до почетка новог рата посветио се адвокатском занимању, а по формирању Српског културног клуба 1937. у Београду приступио је удружењу као почасни члан. Именован је 1. априла 1941. године за бана Врбаске бановине по указу југословенског краља Петра II. За време Априлског рата налазио се у Београду са осталим припадницима клуба. Већ у лето почео је да ради у београдској организацији Драже Михаиловића, а званично је ушао у састав Централног националног комитета у августу 1943. Радио је на уређивању листа „За слободу и демократију“, а био је такође и уредник једног броја листова које је у илегални штампала омладина Равногорског покрета (ЈУРАО). За време окупације два пута је хапшен и затваран у логору на Бањици. У мају 1943. Немци га интернирају у Француску, где је дочекао крај рата. После рата се враћа у земљу и пријављује новим властима које су га одмах затвориле и судиле на затворску казну због политичког деловања, да би ту казну после једне године робије, заменили за ослобађајућу, али су му одузели грађанска права у трајању од 10 година, тако да више није могао политички да делује.

У Београду је проводио своје постзатворске дане, живећи код својих рођака, јер му је кућа била конфискована. Тада је покушао да заврши своју пре рата започету књигу „Младост једног покољења“ али није успео. Умро је у Београду 1964. године, а књига му није објављена.

1) Ст. Станојевић, *Народна енциклопедија српско-хрватско-словеначка*, Београд-Загреб, 1929, том IV, стр. 460.

ЈУГОСЛОВЕНСКА ДРЖАВА

Од 1919. када је почела постојати права држава југословенских народа Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца, призната од међународних фактора и Никола Стојановић је увидео да њен главни непријатељ нису ни реваншисти поражени у Светском рату ни заостала привреда, већ међуетнички, међунационални и међуверски сукоби. Мало ко је био задовољан новом државом. Окосница и главни проблем нове државе Краљевине СХС јесу српско-хрватски односи. Централистичко и унитаристичко државно уређење није одговарало Хрватима, они су били за децентрализацију у виду федерализације државе и за републиканизам. Њени лидери током рата, попут Анте Трумбића и других окупљених у Хрватској заједници, како се убрзо видело, нису легитимни претставници хрватског народа, већ су то сепаратисти окупљени око Стјепана Радића и Хрватске Сељачке странке и њених лидера.

Н. Стојановић је врло брзо видео да ће принципи засновани на Крфској декларацији из 1917. тешко функционисати у новој држави. Сви остали проблеми само су потпомагали основни проблем српско-хрватске односе. Срби су творци Југославије, у њу су уложили више од милион жртава, а Хрвати су у Југославију ушли као део поражене Хабсбуршке монархије без изјашњавања. Н. Стојановић је много раније изучавао Српско Хрватске односе, слутећи да ће они бити главни народ у стварању нове, заједничке државе.

Н. Стојановић је врло брзо видео да ће принципи засновани на Крфској декларацији из 1917. тешко функционисати у новој држави. Сви остали проблеми само су потпомагали основни проблем српско-хрватске односе. Срби су творци Југославије, у њу су уложили више од милион жртава, а Хрвати су у Југославију ушли као део поражене Хабсбуршке монархије без изјашњавања. Н. Стојановић је много раније изучавао Српско Хрватске односе, слутећи да ће они бити главни народ у стварању нове, заједничке државе.

Срби и Хрвати су истовремено и исти и различит народ. Истичући карактеристике модерног формирања народа у Европи, Н. Стојановић истиче: „ Хрвати нити имају посебног језика, ни заједнице обичаја, ни чврстог јединства живота, ни, што је главно, свести о међусобној припадности, и стога не могу бити посебна народност. Ко је пропутавао кроз крајеве који спадају у оквир хрватског државног права, тај се о томе могао потпуно уверити.

Један сељак из околине Загреба не само да не зна да има људи који се називљу Хрватима у Далмацији, Славонији, Истри, па чак и у Босни, него не зна ни за се да припада извесној - хрватској народности. И то је центар Пијемонта. Признајемо да је у другим крајевима нешто боље. Остали крајеви и дају Хрватству оно мало отпорне снаге што је показује у борби с туђинцима, јер они стоје више под утицајем српске културе. Што више постају Хрватима (клерикалима), то мање показују отпорне снаге.

Поредите то са српском народном мишљу, израженом у народним песмама, с причом о Меденом гувну, са, свешћу српског сељака о културном јединству и његовом жељом за политичким јединством, па имате одмах готов одговор на питање, да ли су Срби посебна народност.

Хрвати дакле нису ни племе ни посебна народност. Они се налазе на прелазу из племена у народност али без наде да ће сачињавати икада посебну народност. Док се није иза велике француске револуције појавила народносна идеја, био је обичан процес, да од политичког народа постаје народност. Код Хрвата је то, по рођењем признању, пропуштено. Њихове вође обично говоре да је и иза спајања с Маџарском остала самостална држава. Ствар је у толико жалоснија, у колико је то више истина, кад за толико времена од политичке јединице није могла постати и културна јединица, јер се, да и не говоримо о Србима православним, ни католици у Славонији, ни маса народа у самој Хрватској не осећа још Хрватима. Њихово лутање у 19. веку од Гајева Илирства до Штросмајерова Југословенства и Старчевићева Хрватства то најбоље доказује. Њихови главни људи, који су хтели према потреби туђе политике створити те разне народности, заборавили су да се нације као производ историјског развитка не стварају преко ноћ, и да се разним митима (њихов творац Тадија Смичиклас, хрватски Панта Срећковић, председник је Југословенске Академије) не може избити српски понос на прошлост, изражен у народним песмама, и заменити поносом на „сјајну хрватску прошлост.» Слављење Звонимира, који од своје воље постаје папин вазал, слављење оних хиљада ратника, што у служби Аустрије падоше на пољима средње и јужне Европе, уздицање бана Јелачића као народног јунака, који није био ништа друго до слуга бечке камариле против Маџара, врло је карактеристично за један народ. Онај народ, што у туђем служи гледа свој идеал, не

може више ништа ни тражити него да постане свој идеал — да постане слуга. То је морал, што данас влада у Хрватској.²⁾

Код Хрвата нема скоро ни једног листа, да му у уредништву не седе попови или иначе њим не управљају, нема никаквих важнијих корпорација, у којима нису попови заступљени. Идентификујући католицизам са Хрватством, ови су заиста успели да ставе велику запрегу продирању српске мисли. Интересантно је, да им то у класичном Ћивовом граду није пошло за руком. Поносни Дубровчани су се одлучили за Српство, премда су се остали далматински градови, који су стајали под утицајем исте талијанске културе, одлучили за Хрватство. Дубровник је био слободна република, а остали градови поданици републике Св. Марка. Слободни људи одлучили су се за слободно и напредно Српство, туђи поданици за туђинима услужно и назадно Хрватство.³⁾

Хрвати не могу даље да се боре као посебна народност, јер за то немају права. Они јесу и остају само једна политичка странка, која све чини, да Србе у борби са непријатељима смета. Многome ће можда изгледати ова борба о хегемонију и сувише преурањена. Треба само на то мислити, да је овде борба између два сасвим противна политичка правца демократије и клерикализма, борба за одбрану националне културе против људи са туђинском културом, борба за економску независност против људи, који су за економску потчињеност, и свакоме ће та борба изгледати потпуно разумљива. Људи, којима су уста пуна празне ријечи «слога» не разумеју, да је у тој српско-хрватској борби представљен један главни историјски принцип – борба између напретка и напетка и да се ту мора борити, један главни биолошки принцип – борба за самоодржање и да се ту мора борити. У првом случају побјеђује напредак, а у другом снага. Срби нису криви, ако је обоје на њиховој страни и ако се Хрвати морадну један пут окупити око словенске српске народне заставе, да под њом разрачунавају са снажним Германством, Талијанством и Маџарством.⁴⁾

Говорећи о Србији, у колико се тиче њене политике, спољне и унутрашње, и утицаја њезина друштва на развиће националне идеје, говорећи о томе како је и којим путем Србија постала Пијемонтом целе наше нације, г. Стојановић није увек гледао ствари

2) Никола Стојановић: *Срби и Хрвати*, Београд, 1902, стр. 4.

3) *Исто*, стр. 10.

4) *Исто*, стр. 46-47.

објективно. Гледао их је скроз необјективно и често се пута показао као врло пристрасан судија. Тиме се двојако огрешио, јер тако није требало да чини ни с обзиром на то што је рођен и живео ван граница Краљевине Србије, ни због тога што је члан Југословенског Одбора. Тај дупло изузетни положај његов захтевао је много више објективности и резерве не само због нас и због њега него баш и због странаца, којима је наменио своју књигу. Требало је да се г. Стојановић сети да ти странци могу имати од стране српске, и баш много компетентније од њега, о истим стварима другчија обавештења, и да због тога могу одбацити његова. То би их, опет, могло одвести да посумњају у објективно излагање и оних других ствари, за које рекох да сачињавају добре стране његове књиге. Јер кад се једном посумња у објективност неког човека у једној ствари, мучно му се као објективна могу примити излагања у другој ствари.⁵⁾

Н. Стојановић пише о новом моралу. Носилац тог новог морала је пре свега југословенски сељак. Израз тог морала оличеног у раду и поштењу постепено се мора проширити и на остале сталеже југословенског народа, пре свега на бирократију. Сељак се не идеалише, али је његов морал већи од људи који живе у градовима, или се баве другим занимањима.

«Народио јединство за многе Србе, Хрвате и Словенце васпитане у страним, скоро искључиво у аустро-мађарским, појмовима о народу и држави, је још проблем за решавање. За многе, и за мене, то је, у народној јединственој држави, само проблем времена. Ми толико верујемо у снагу и вољу нације у том правцу да не сматрамо за нужно ни тактику одређивати. Не питамо се „Једно или троје?», јер осећамо да је могуће и да је корисније — једно. Не можемо разумети зашто ми, као добри Срби који желе да развију све добре српске особине, не можемо бити одушевљени грађани Југославије, којој ће сваки наш крај дати онолико свог обележја колико сам снаге има. Ново, коме у сусрет, идемо, није несрпско, нехрватско, несловенско, него је српско, хрватско и словенско према томе колико Срби, Хрвати и Словенци имају културне способности. Ја много верујем у снагу Срба и с тога верујем да ће у овом новом, већем бити врло много српског. Зар су бољи Срби од нас они који у то не верују, који српске способности подценују, и који мисле да српски учитељ и интелигенат нису кадри стићи донде, докле је српски вој-

5) Милан Ђорђевић: *О погрешкама у националној пропаганди*, Београд, 1919, стр. 4.

ник стигао? Зар су увиђавнији ови који воле језеро него море? Зар су практичнији они који воле њиву него цело имање? Од многих мојих познаника сам чуо речи „Зар се треба стидити имена српског и надоместити га југославенским» Не. Ја се поносим славним именом српским, што га славнијег нема у новијој историји света, али се не стидим југославенског. Нико не тражи од кога да што, чим се поноси, затаји и угуши. Не тражи ни Југославија. као што није тражила Велика-Британија од својих Енглеза и Шкота, ни Белгија од Валона и Фламана, ни Швајцарска од своје три велике народности. Ми знамо и осећамо да је народно јединство добро и корисно и препуштамо времену да опреке углача и да одржи оно што је најспособније да се одржи.

Спољна политика Југославије треба да буде југославенска. Чувајући своје не отимати туђе. Добра унутрашња политика, која даје снагу држави најбоља је гаранција за добру спољњу и за успехе у њој. Не изазивајући конфликте ни с којим од суседа ми треба да тражимо пријатељства нарочито међу онима од њих који теже да се очува мир и омогући наш културни задатак на Балкану, да се обезбеди наш економски напредак и положај у свету. Спољна политика Југославије треба да буде без сентименталности, али не без хуманости.

Свесни да смо сад без татора, али и без заштитника, ми морамо да будемо скромни и одлучни, без лажних поза али са старом и уздржљивом храбрости, у две речи, да будемо онакви какав је био српски војник од Куманова до Кајмакчалана. Тим особинама смо највише импоновали суседима; и страном свету, тим особинама ћемо им у будуће и за дуго једино моћи импоновати, развијајући их према времену и приликама. Унутрашња организација државе је најтеже питање Југославије. Аграрно питање и питање својине су главни економски проблеми.

УНУТРАШЊА ОРГАНИЗАЦИЈА ДРЖАВЕ

Реч *централизам* постала је код већине тачка програма јер желе да се с једног места владајући створи јединство нације. *Децентрализација*, аутономизам, федерализам и сви разни облици самоуправни за многе су само изговор у борби против јединствености. Код обичних је жеља творац принципа. За многе је, на против, искрено политичко уверење творац централистичке или децентра-

листичке идеје. Ја мислим да би централизам могао постати најједноставнији, најјединственији облик управе према томе најбољи и најјефтинији. Али за централизам треба људе другог калибра него је данашња генерација која позна поједине крајеве, а не целу домовину. Тек будуће генерације моћи ће озбиљно узети у претрес ово питање. Ми данас треба да централишемо само оно што морамо и можемо. Извесна централизација законодавне власти је могућа ако се ограничи на главне гране законодавства и на постављање управних принципа. Управну децентрализацију диктују прилике. Навике и расположење појединих крајева, недостатак комуникација са центром, немогућност да јединствен чиновнички кадар створите за кратко време изискује децентрализам у управи. Само људи који немају јасна појма што је модерна држава могу данас форсирати централизам у свим гранама њене администрације. У осталом вође свих политичких странака увиделе су већ то и ми гледамо како се сваки дан више, под разним видовима, чини еволуција према децентрализацији. Име не игра улогу, главно је да постоји правац.

ГЛАВНИ ЕКОНОМСКИ ПРОБЛЕМИ

Аграрно питање задаје врло много бриге нашим политичарима и целом народу. Погрешно је мишљење да оно без садањих агитатора не би никло. Њега је донело ослобођење и време у ком живимо. Патриотски расположени агитатори, на против, учинили су велику услугу целом народу доводећи га у прави колосек.

Као најбројнијем сталежу у држави, сељацима се мора прилагодити и Устав и остале правне норме. Тако мора бити организовано и Народно председништво. Велика борба о дводомном или једнодомном систему, надамо се, припада прошлости. Искуство је научило све напредне народе да нема мирнога рада без дводомног. Надамо се да је и наше искуство научило истом томе наше практичне и теоретичне политичаре. Сељак, ком је у највећем интересу миран развитак, могао би се томе само радовати. Сенат, у том случају, требало би да бирају самоуправне јединице као и у осталим демократским државама. Тим би њихова важност и одговорност постала већа.

Састав народног представништва мора бити израз јединствене народне воље, у њему се мора видети народ само као целина. Избор по занимањима је излишан и штетан с гледишта сељачког. Ако је сељак свестан и организован њему је јединственост кориснија него

свим осталим занимањима. Сељак треба да научи ценити вредност парламента, издржавати конкуренцију с другим занимањима, организovati се, да би се, научио бранити своја стечена права и извојевати нова. Енглески народ као најуставнији од векова налази једину обрану устава у свесној одлучности сваког појединца. Нема боље школе од борбе, ни боље заштите од систематскога рада.⁶⁾

ИЗБОРНО ПРАВО

Сељаци су добили право гласа у Србији с извесним борбама, у другим крајевима с много мање напора. Време га је донело више, него рад. Оно је ипак, тековина од огромне вредности. Поред осталих познатих разлога који војују за опште право гласа у обична времена оно је још сада извесна гаранција против корупције. Опште право гласа је најодлучније и најсигурније средство за земљорадника да своју државу направе сељачком. Треба га стога очувати свим могућим средствима. Најзгоднији је моменат и прилика при стварању устава. У устав, стога треба унети чланове који опште право гласа гарантују у држави и свим самоуправним јединицама. Цензус никакав не сме бити одлучан. Ако су потребна изузетна права за поједине бираче могу одлучивати само његове посебне заслуге (н.пр. војне, научне) за државу. Изгледа да нико неће стављати сличних захтева и то би било најбоље.

Тајност гласања је једно од најбољих средстава да истинска народна воља дође до изражаја. Треба све каутеле предвидети да тај основни државни акт буде само резултат уверења, никакве пресије.

Кратко трајање мандата за народну скупштину је један од основних постулата демократије. Тако се у државама где нема старих солидних странака и праксе народне најбоље избегавају дуге злоупотребе посланичке. Дужи мандат сенаторима потребан је за стабилност једног од законодавних органа.⁷⁾

Да би Устав био што трајнији треба да буде утемељен у стварности. Све институције произашле из Устава треба да буду одраз друштва. Због тога је изузетан значај самоуправе на свим нивоима. Сељачком сталежу је највише стало до самоуправе, а преко ње ће се задовољити и остали интереси, поготово национални.

6) Никола Стојановић: *Нова странка*, Београд, 1919, стр. 8.

7) Никола Стојановић: *Сељачка демократија*, Сарајево, 1920, стр. 11.

Две до сада најјаче партије, демократска и радикална, имају у свом програму или програмским најавама «Самоуправу општина, срезова, округа, односно, и већих административних подручја (области)». У нашој држави с неједнаком администрацијом и традицијом и реч «округ» и «веће административно подручје» требају знатних објашњења. нико није покушао да их даде. Вероватно што још нико није хтео дефинисањем избећи неопходном компромису.

Наглашавање централизма у времену кад он није био остварив, у времену кад ма који облик владавине не може задовољити народне масе које трпе од последица рата, био је директно на штету саме те, стварно патриотске, идеје. О централизму као управном принципу могло би се и може дискутовати, али је ван сваке дискусије да је централистичка тактика била погрешна.

Приповедајући о централизму није се ни примећивало да је централизација и даље постојала и морала постојати, није се видело да је тежиште питања државне администрације било: Да ли бирократизам или самоуправни демократизам? Они који су се у Србији борили за ово друго деценијама, који су у тој борби победили, они који су ван Србије ту борбу са симпатијом пратили и донекле је помагали нису могли све и кад су хтели, постати бирократе «по потреби службе». ослобођење је значило и самоуправу чим је то ослобођење донело демократска Србија. Да се о том више водило рачуна било би много мање лутања.

Ми смо држава Срба, Хрвата и Словенаца. О овом факту је требало не само увек, него и свагде у држави водити још више рачуна. Владама се као таквим не може у том правцу много приговорити. Али може се партијама чији су представници одлучивали о владама. Ми се нисмо ујединили за то што је желео Вук, Гај и Копитар, или X, Y, Z, него зато што је то изискивала економска или културна потреба сва три племена. Нисмо се ујединили да се разједињавамо, ни да једни друге силом државне власти притискавамо него да будемо једнаки у правима и дужностима, да се као једнаки боримо и за опште и за појединачно.⁸⁾

Изједначење закона. Један од главних елемената државног јединства је изједначење државних закона. Како је мало, скоро ништа у том правцу учињено од нашег ослобођења до сад? А једнакост и јединственост суђења морала би и могла би бити, без много труда,

8) Никола Стојановић: *Пред изборе*, Сарајево, 1920, стр. 3.

најтврђа база државног јединства. У једној парламентарној држави судска организација је једина стална и на њој се најлакше зида јединство. Ту најпотребнију централизацију није нико ни покушао привести у дело, бар делимично.

Овај недостатак плана и система код наших државника може се разумети јер су они одиста преоптерећени. Али сваки министар добрим распоредом посла, ангажовањем правих стручњака могао је скинути доста брига са себе, а држави много користити.

Израђивање стога разних закона који су у вези са уставом, а којих по рачуну госп. Д. Смодлаке има, ако се не варам, 56, није мање лак задатак од израђивања самог устава. То је, све задатак конституанте. Она, поред тога мора да донесе разне финансијске законе, мора да реши неодложна питања које време собом носи: скупове, аграрне реформе, одштете итд.⁹⁾

И после вишегодишњег искуства с постојањем државе Југославије, Никола Стојановић је веровао у њен опстанак и афирмацију. Негативне стране су се снажно испољиле, у виду сепаратизма и верских разлика и нетолеранције. Југославија није функционисала ни у једном сегменту ни у политици, ни у економији, ни у култури. Одржавана је диктатуром краља Александра.

Никола Стојановић анализира првих 10 година постојања Југославије.

ЈУГОСЛАВИЈА ДО УЈЕДИЊЕЊА И ПОСЛЕ (ОД 1918 ДО 1929 ГОД.)

Да оцртамо најпре у мало потеза стање у моменту уједињења, јер је оно одлучно за оцену наших способности, свих наших успеха и неуспеха. Да се, макар и површно, потсетимо на догађаје и прилике, како би што тачније утврдили претрчану стазу у првој деценији живота југословенске државе. То је можда мало заморно, али је, особито за млађе читаоце, неопходно ако хоћемо да видимо ствари јасније, гледајући их кроз призму оног што смо означили као циљ Југославије.

9) Исто, стр. 11.

ЈУГОСЛАВИЈА У ЧАСУ УЈЕДИЊЕЊА

1) *Менталитет*. Код Словенаца: германски појам државе са организованом народном борбом по чешком узору; код Хрвата исто тако, са примесама мађарске лакости, али с јаче развијеном борбом за самосталност; код Срба – патријархални погледи на државу и друштво с једном превлаком западно-европског, особито француског, гледања на ствари, и знатно већа борбеност. Под овим научним схватањем стоје посебно менталитети, изграђени природно и историски: алпински, динарски, панонски и шопски. Општа оријентација интелигенције је западно-европска и демократска.

Рат је унео знатне промене у гледању код свих, особито код Србијанаца. Уз партикуларистичке традиције ипак има свуда једна тенденција југословенска, без јесно одређених погледа о будућем саставу и организацији државе, али с много склоности да остане све по старом, уобичајеном, да сваки своје локално гледиште што више наметне целини.

2) *Законодавство*. У Словенији и Далмацији – аустриско, у Хрватској и Славонији – сопствено (по угледу на аустриско и угарско), у Бачкој и Банату – угарско, у Босни и Херцеговини – сопствено (по угледу на аустриско и угарско, с примесом турског), у Црној Гори и Србији – сопствено, у Јужној Србији – србијанско, с остацима турског.

3) *Администрација*. У свим крајевима подела у главном одговара посебном законодавству. Вреди истаћи да су Крањска, остали делови Словеначке, Далмација, Босна и Херцеговина, Хрватска са Славонијом имали посебне покрајинске владе са саборима. Самоуправа је формално највећа у Босни, стварно у Хрватској. Словенија и Далмација су подложни Бечу, Загреб – Пешти, а Сарајево – Бечу и Пешти. Национални чиновници се пуштају у главном само у месну и покрајинску самоуправу. У општој управи национални елементи не учествују. У крајевима под Аустријом и у Босни административни механизам је скоро савршен, под Угарском – нешто мање. У Србији је мешан са партиским системом, у Црној Гори – патријархалан.

4) *Привреда*. Пољопривреда са мало развијеном индустријом. У првој су народни елементи, у другој већином страни, особито у великим предузећима. Трговина свуда, особито у западним крајевима, везана за Беч и Пешту. Железничке везе исто тако. Далма-

ција и Црна Гора без директних веза са центрима Југославије. У Београду и Србији старе трговине и оно мало индустрије треба тек обнављати новом зарадом и репарацијама.

5) *Социјална структура*. Народно друштво је у свима крајевима прилично једноставно: огроман број сељака према малом броју чиновника, трговаца, занатлија, радника. Постоји извесна сталешка подвојеност у Хрватској и Словеначкој. У градовима западних крајева национални елементи нису довољно јаки и богати. У источним крајевима градови су већином створени од насељеника са села, отуда код њих отсуство потребе да обраћају пажњу на социјална питања. У Босни и Јужној Србији феудални, у Далмацији колонатски односи у пољопривреди. У панонским крајевима много велепоседа.

6) *Култура*. Три главна средишта према племенској подели: Љубљана, Загреб, Београд. Мањи центри зависе духовно, често и материјално, од главних. Културна настојања, с врло мало изузетака, не прелазе племенске оквире. Оригиналости има мало, већином имитација западно-европских културних настојања. У крајевима бивше Аустро-Угарске појам државе као једног вишег, надљудског, бића, а у Србији као творевине човекове.

7) *Расположење народа*. У главном свуда противгерманско, противталијанско и противмађарско, жеља за сопственом државом – негде за јединственом и једноставном Југославијом (на Истоку), а негде за широке аутономије у Југославији. У сваком аутономистички расположеном крају постоје и посебне мање струје за јачу централизацију. После уједињења, незадовољници се скупљају најпре под комунистичку заставу, да једном негативном акцијом онемогуће консолидовање грађанске народне државе. Ни код једне политичке странке нема у почетку јасног плана.

Главне партије – у Словенији клерикална и либерална, у крајевима где живе Хрвати – Хрватско-Српска коалиција, Радићева сељачка странка (Хрв. тежачка странка у Босни). У српским крајевима – радикалска и демократска, којима се доцније придружује Савез земљорадника, а у Црној Гори још и федералистичка странка. Социјалиста има у свима индустријским центрима, понегде у селима, али се они брзо губе као важан и одлучан фактор политички.

Држава се званично зове – Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца и тај назив још више утврђује дотадање тројство и поцепаност.

ност. Србија, под чијом је заставом извршено уједињење, опљачкана од непријатеља, администрација јој упропашћена, једна цела генерација ратом изнурена, због емиграције политички збуњена, али ипак у маси духовно јака, с једноставним погледима на улогу државе и на вођство у њој. Употреба и подела репарација уноси доста моралне пометености и развија луксуз у престоници.¹⁰⁾

Мислимо да је наш задатак овде да дамо само главне принципе ових реформа:

1) Да би државни механизам одговарао државном циљу и нашим приликама, мора постојати могућност да једна интелигентна, јака влада ради на остварењу главних линија државне политике без обзира на демагогију. Парламентарна влада могла би предузети ту улогу само онда кад буду образоване две јаке националне партије, које би се на влади смењивале.

Политику треба потпуно оделити од администрације. Без добре државне администрације и најлепши би пројекти били неизводљиви. Њена реформа и упрошћавање су неопходни из много разлога, а особито из чисто финансиских. Један државни одбор, на форму оног што је био именован пре неколико година и никад није одржао ни једну седницу, морао би да изведе тај деликатни посао.

Том одбору треба онда одиста дати сва овлашћења, која су скопчана с овако тешким задатком. Овом приликом треба истаћи потребу једне реформе у администрацији о којој се код нас скоро ни мало није писало т.ј. да треба једним посебним испитом, као што је већ проведено у војсци, определити у чиновништву људе који ће моћи постати истински шефови појединих надлештава. Тај, у Великој Британији опробан систем, даје вође администрације одговорне и свесне, искључује лабавост, интриге, застој и политичка фаворизирања.

У целој тој реформи треба се држати основне идеје савремених држава: бирократија је као ватра и вода: добар слуга али лоши господар. То је искуство старих демократија, као и Стаљина и Мусолинија.

2) Организација парламента морала би бити таква да искључи празна реторска надмудривања и да законодавно тело учини једним гипким оруђем народне воље, које делује искључиво у духу народног и државног јединства. Изборни ред треба да је у том

10) Исто, стр. 16-17.

правцу удешен. Директно мешање посланика у администрацију треба онемогућити. Привредни Савет треба да буде саставни део законодавног тела. Његову функцију треба до те мере проширити да управа привредних ресурса у многим зависи од закључка тог Савета. Контролу над владиним радом треба омогућити једном посебном државном организацијом, или проширујући делокруг садање Главне Контроле.

3) Судство мора да буде морално и интелектуално, на великој висини и потпуно независно.¹¹⁾

Први и непосредни идеал садање генерације нека, дакле буде – словенска, модерна, правна држава. Цело југословенско друштво треба покренути да с одушевљењем улази у ту нову акцију. Доста је било лакомислености и безидејности, два највећа луксуза за једну малу државу. Не заборављајмо никад да занемарене идеје и пропуштени моменти увек траже свој реванш и отворимо очи, сад више него икада!

Никола Стојановић остао је непоколебљиви Југословен. Упркос спољних и унутрашњих опасности он је веровао у опстанак југословенске државе. Исувише је жртава уложено у њено стварање. Анализирајући укратко прошлост и садашњост Југославије, Н. Стојановић верује у њену будућност. Лично је много уложио у њено стварање и изградњу. Веровао је у њене људске и природне потенцијале.¹²⁾

Циљ ових редова је практичан. Нека ми је зато дозвољено да на крају изведем неколико практичних закључака на основи досадањих излагања.

I. – Југославија напредује поред свих лутања. Где бисмо ми већ били да смо од првог почетка имали план и да се продужило радити систематски?! Садање генерације Јужних Словена су у материјалном и културном погледу имале више успеха него и једне досадање. Значи да је дух нације напредан и борбен. Зато сам оптимиста, под условом да Југославија даља стварања врши с планом и да буде интелигентно вођена, да се њена политика подигне и стално одржава на једном вишем нивоу.

II. – Идеје противне националном развоју Југославије могу се с успехом побити само другим стваралачким и напредним

11) Исто, стр. 74-75.

12) Исто, стр.106.

идејама. Место патриотизма здравица и тирада треба да завлада један здрав и интелигентан национализам. И интернационализам је за нас могућ сад једино као заједница организованих нација, свесних дужности према себи и према човечанству.

III. – Дужност је југословенске интелигенције да буде стваралачка и народна, да у том погледу буде предњак и вођ народу. За овакво стварање у овако тешким временима потребно је знања, искуства, дисциплине и енергије. Зато ми морамо апеловати на старије и млађе генерације да се удружују, зато нам је свака конструктивна снага драгоценца.

IV. — Приватна иницијатива добронамерних људи увек је добро дошла народима. Али сад треба радити смишљено, одлучно и брзо. То може само једна интелигентна државна управа, која види проблеме у целини и која приступа њиховом решавању зналачки.¹³⁾

ЛИТЕРАТУРА

- Вошњак Богумил: *Југословенски одбор (1915-1918)*, Београд, 1940.
- Ђорђевић Милан: *О погрешкама у националној пропаганди*, Београд, 1919.
- Слипчевић Фуад: *Први свјетски рат и стварање државе југословенских народа*, Веселин Маслеша, Сарајево, 1957.
- Paulova Milada: *Jugoslavenski odbor*, Zagreb, 1925.
- Петрановић Бранко, Зечевић Момчило: *Југославија 1918-1988, тематска збирка докумената*, Рад, Београд, 1988.
- Стојановић Никола: *Срби и Хрвати*, Београд, 1902.
- Стојановић Никола: *Срби и Хрвати*, (2. издање), Нови Сад, 1902.
- Стојановић Никола: *Нова странка*, Београд, 1919.
- Стојановић Никола: *Сељачка демократија*, Сарајево, 1920.
- Стојановић Никола: *Пред изборе*, Сарајево, 1920.
- Ћоровић Владимир: *Историја Југославије*, 1933.

13) Исто, стр. 110.

Branko Nadoveza

ON POLITICAL THOUGHT OF NIKOLA STOJANOVIC
REGARDING ORGANIZATION OF FIRST YUGOSLAV STATE

Resume

Nikola Stojanovic analyzed position of Europe and Serbia in 1914 and the military action against Serbia in 1914 as well as the state of affairs of Serbian people, army and leaders and then mobilization and positioning of the army, the battle of Cer, the offensive in Srem and Bosnia, crimes of Austrians over Serbian civilian population, the battle of Kolubara and the withdrawal of Serbs through Sumadija. Regarding 1915 Stojanovic analyzed a joint attack of Central powers, withdrawal of the Serbs and their crossing through Albania. Stojanovic analyzed how Salonika front was important for rehabilitation of the army soldiers and liberation of Kajmakalan and Bitolj, Toplicki uprising, the breakdown of Bulgaria, entering of the Serbs into Serbia and Yugoslav countries and volunteers. He wrote on Serbian government in Corfu and political actions of Nikola Pasic and Ante Trumbic. Regarding the situation prior to unification at the beginning of 1918 and the attempt of Germany for a new offensive and regarding establishment of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes Stojanovic wrote down: "Ideal is becoming reality."

Nikola Stojanovic noticed that problems regarding the establishment of first Yugoslav state emerged before else due to different historical development of the Yugoslav peoples, their economic development, different mentalities, etc. Religious differences turned to political differences with time and everybody started to classify themselves within the ranks of their national political parties. This is why it was necessary to establish a "new party" which could create Yugoslav identity of the Serbs, Croats and Slovenes. Authority of King "the Unifier" Alexander Karadjordjevic was insufficient for accomplishment of Yugoslav integration.

Despite all this mentioned, Nikola Stojanovic believed in the prospects of Yugoslavia as a state.

Key Words: Nikola Stojanovic, Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, Kingdom of Yugoslavia, Serb-anhood, Croatianhood, centralism, decentralization.

Овај рад је примљен 18. фебруара 2015. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 16. марта 2015. године.